

ТАКА ДА СЕ КАЖЕ ИЛИ КАКТО СЕ КАЗВА И ПРОБЛЕМЪТ ЗА ИЗБОРА НА ЕЗИКОВИТЕ РЕСУРСИ (Върху материал от българския и сръбския език)

Росица Стефчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В статията анализират се маркери на метаязыка, с помощта на които говорещият проследява своята реч и оценява адекватността на нейната форма спрямо концептуализираното и референциалното съдържание. В изследването са представени функционално-прагматичните особености на метаязыковите оператори, които се проявяват при реализацията на вторични комуникативни интенции – сигнализиране на непълна адекватност на вербализацията, експликация на смекчение на номинацията, актуализация на прецедентни высказвания. Разглежда се също така модифициращата роля на метаязыковите оператори на ниво на пропозиционално и иллокутивно съдържание, а също и техният принос за повишаване на когерентността на дискурса.

This study examines the metalinguistic markers through which the speaker monitors his/her speech production and assesses the adequacy of its form against the conceptualized and referenced content. The study presents the functional-pragmatic features of metalinguistic operators, which are manifested in the realization of secondary communicative intentions – signalling a deficiency in verbalization, designation of linguistic mitigation and making reference to proverbial usage. The modifying role of metalinguistic operators at the level of propositional and illocutionary content is also considered, as well as their contribution to increasing discourse coherence.

Ключови думи: метаязыкови маркери, метадискурсивни единици, модификация, кохеренция, текстова трансформация, български език, сръбски език

Keywords: metalinguistic markers, metadiscourse units, modification, coherence, textual transformation, Bulgarian language, Serbian language

1. Увод: теоретично-методологична рамка на изследването

1.1. Предмет на настоящото изследване са метаязыковите маркери, които се обособяват като подклас от думи и фразеологизирани конструкции в рамките на маркерите за коментар на изказването. Това са метадискурсивни единици, притежаващи две основни характеристики – значението им е от процедурен тип, т.е. напълно детерминирано от семантичния динамизъм на дискурса; основната им функция е инструктивна – под

формата на метаезиков коментар, който предполага имплицирането на смисъл и определен илокутивен ефект върху слушателя (Tisheva/ Тишева 2013). По тази причина метаезиковите маркери могат да се интерпретират и като прагматични маркери, действащи на метаезиково равнище и улесняващи комуникативното взаимодействие чрез насочване на събеседника към по-успешно декодиране на вложения смисъл. Чрез тези средства се постига и по-висока кохерентност на дискурса – осъществяват се конкретни механизми на текстообразуването и се маркират сегментите, които притежават по-висока информативна и комуникативна стойност.

1.2. Метаезиковите маркери са показатели на езиковата рефлексия. Те формират ядрото на метаоператорите, чрез които субектът на речта изразява своето отношение към начина на вербална репрезентация на концептуализираното в изказването съдържание (Petkova/Петкова 2011). Според Гловинская метаезиковите оператори отразяват рефлексите на говорещото лице по повод на възможността да си послужи с определена номинация за назоваване на конкретна ситуация или обекти в извънезиковата реалност: „Собственно метаязыковые слова и выражения отражают мнение говорящего о возможности использовать некоторое имя для называния некоторой ситуации или объектов“ (Glovinskaya/Гловинская 2001: 33). Тъй като показват отношението на говорещото лице към формата на изказването, чиято „яснота, уместност / адекватност, правдоподобност, убедителност и т.н. „се настройва“ спрямо конкретната ситуация, текст или дискурс“, маркерите са разглеждат и като модификатори на речевия акт или на самото изказване (Ristić / Ристич 2009: 120).

Най-често функцията на метаезикови оператори изпълняват вметнатите конструкции от типа на *така да се каже, може да се каже, меко казано // тако рећи, могло би се рећи, благо речено* и др¹. В семантичната класификация на вметнатите изречения на Й. Пенчев разглежданите средства изпълняват функцията на „указание за особената употреба на дадена дума: *така да се каже*, или указание за известна приблизителност на твърдението: *може да се каже*, напр. *Той, знаеш ли какво, Тицке, той, тъй да се каже, се самообрал. Даде ми хака и... отряза квитанцията, тъй да се каже. Чичо Митуш беше дошел в чифлика, може да се каже, млад*“ (Penchev/Пенчев 1966). Както подчертава авторът, вметнатите конструкции „не се свързват с други части на изречението чрез съчинителна или подчинителна връзка. В този смисъл те са извън структурата на изречението, представена със синтактичните категории, но влизат в съдържанието на изказването (Boyadzhiiev, Kutsarov, Penchev/

¹ В традиционните граматика под влияние на руската терминология (вводные слова, словосочетания и предложения) се използват термините въвеждащи думи и изречения (Penchev/Пенчев 1966), а по-късно и вметнати конструкции (Boyadzhiiev, Kutsarov, Penchev/Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998).

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 646)². По-нататък в анализа ще видим, че схващането за метаезиковите оператори като странични, интонационно обособени елементи на синтактичната ос (Penchev / Пенчев 1966: 48), се нуждае от известно коригиране.

По структура и състав метаезиковите оператори могат да бъдат частни конструкции – *благо речено / меко казано*; лични и безлични изреченски структури със съюз *да* или без него и с различна степен на фразеологизация, напр. *така да се каже, може да се каже, както се казва, както казват хората, *дето има една приказка, *дето се казва // могли бисмо рећи, могло би се рећи, као што каже наш народ*. Метаезиковите маркери могат да заемат почти всички позиции в изречението и в зависимост от това да маркират предходния или следходния сегмент като съдържащ проблематичната номинация. Влиянието на позицията върху модифициращата роля на глаголните оператори ще бъде разгледана по-нататък в анализа.

По отношение на лексико-граматическите си характеристики „оценъчните предикативни изрази“² (Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev / Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 646), могат да бъдат неизменяеми или ограничено изменяеми (ограничена изменяемост на глагола по време, лице и число – сегашно време, 1 лице, единствено и множествено число). Всъщност благодарение на граматическите си характеристики вметнатите конструкции изразяват не само прагматична информация (напр. спазване на кооперативния принцип на Грайс и максимите за начин и истинност: *можем да кажем, ако мога/смея да кажа, така да се каже, без преувеличение може да се каже / ако смея рећи, такорећи, без преувеличавања* и т.н.³), но и информация в плана на темпоралния деиксис. Грамемите за лице, време и число изпълняват ролята на деиктични средства, които указват актуалната комуникативна ситуация *тук* и *сега* и участието на говорещото лице в комуникативното събитие. В синтактичен план по-голяма част от метаезиковите оператори функционират като непредикативни единици, интонационно обособени (2, 3, 6), но също и като предикативни конструкции в състава на сложното съставно изречение (с изключение на *благо речено / меко казано*). В този случай глаголните оператори изпълняват формално службата на главни изречения, чиито комплементизатори са от типа на подчинените допълнителни изречения (1, 5) или се допълват от подчинени подложни изречения (4): 1. *Смея да кажа, че това е най-добрата му роля.* 2. *Това, смея да кажа, е най-добрата му роля.* 3. *Неговата постъпка, може да се*

² Поради това, че всяка от тези конструкции съдържа глагол за говорене в състава си, С. Ристич нарича метаезиковите оператори глаголни оператори (Ristić / Ристић 2009). По-нататък в изложението ще използваме термините метаезиков оператор, глаголен оператор, метаезиково средство, вметнати конструкции като синонимни термини.

³ Първо лице множествено число имплицира следните прагматични информации – т. нар. *ние* от скромност и инклузивно *ние* (Katnić-Bakaršić 1999).

каже, е най-доброто нещо, което е сторил до сега. 4. Може да се каже, че неговата постъпка е най-доброто нещо, което е сторил до сега. 5. Без преувеличавања можемо рећи да је то његова најбоља улога. 6. То је негова, без преувеличавања можемо рећи, најбоља улога.

На възможността метаезиковите единици (когато са вметнати и интонационно обособени) да изразяват изреченска информация в кондензиран вид или да функционираат като повърхнинни експоненти на предикации в дълбинната структура на изречението внимание обръщат М. Ивић (Ivić / Ивић 1978), М. Велчић (Velčić 1987), П. Текавчић (Tekavčić 1982), С. Ристић (Ristić / Ристић 2009). Предикатът, интерполиран в повърхнинната структура на изречението, в такъв случай означава конкретния речев акт, с който говорещото лице пояснява, конкретизира, коригира, симплифицира, обобщава и т.н. Тъй като метаезиковите оператори изпълняват функцията на модификатори на речевия акт, те са семантично подчинени на предикацията в основното или подчиненото изречение. Ако представим информацията, която сигнализира, с помощта на метаезикови формули, ще установим в тях компонентите, които свидетелстват за семантичната подчиненост на предикацията, имплицирана от глаголните оператори, например:

То је благо речено пропуст! Учинио је ужасну грешку.

Ти си меко казано недостатъчно умен.

Говорещият сигнализира присъствие на негативна оценка в изказаното си; при това привидно я смекчава, като имплицира евфемистично още по-груба и рязка оценка: *Критикувам (То је пропуст). При това привидно смекчавам критиката (благо речено – подчиненост на основната предикация), за да увеличи нейния интензитет* (интензифициране на илокутивната сила на изказването).

Когато се употребяват като вметнати конструкции, метаезиковите оператори се доближават функционално до неизменяемите части на речта, т.е. до модалните частици (напр. *наистина, всъщност, именно* и др.), с които могат да бъдат заменени. Модификацията на речевия акт в този случай се реализира по сходен начин, а именно като отношение на говорещото лице към информацията, която съдържа пропозицията в смисъл на нейната фактивност и правдоподобност (когато става въпрос за частиците), или пък по отношение на адекватността на нейната форма – уместност, убедителност, яснота (когато са употребени глаголните модификатори). Промените в плана на локуцията (замяна на глаголен оператор с частица) индиректно влияят върху оценката за фактивността на пропозицията. По тази причина частиците и глаголните оператори могат да се употребяват еквивалентно, но при частиците се отчита по-тясна връзка с пропозиционалното съдържание, а при метаезиковите оператори доминира интеракционалното съдържание, насочено към реципиента (Ristić / Ристић 2009: 111). Наблюденията си ще демонстрираме за употребата на частицата *всъщност* и глаголния оператор

може да се каже: Това, може да се каже, е най-добрата му роля (= Няма да е преувеличено да се каже, защото отговаря на фактите; може да се твърди). *Това всъщност е най-добрата му роля.*

Модификация на изказването / речевия акт:

може да се каже: Говорещото лице твърди Р (Това е най-добрата му роля). С помощта на метаезиковия маркер модализира имплицитния перформатив *твърдя* (*може да се твърди*)⁴ и едновременно коментира адекватността на формата на изказа: *може да се каже по този начин, няма да е преувеличено, отговаря на истината*⁵. С други думи, модификацията, която засяга локуционния план на изказването/речевия акт, по косвен начин влияе и на оценката за фактивността на пропозицията и изразява убедеността на говорещото лице в нейната истинност.

всъщност: Говорещото лице твърди Р и същевременно модифицира изказването с модалния компонент твърдя по същество или след определена селекция на твърдения⁵ (разяснително значение); изказаното Р отговаря в най-голяма степен и напълно на действителността.

Съществува ли обаче разлика между прагматичното съдържание на изказванията *Въпреки това надделя, смея да кажа, прагматичното разбиране за кризата*, *Смея да кажа, че въпреки това надделя прагматичното разбиране за кризата* и *Въпреки това надделя прагматичното разбиране за кризата, смея да кажа*.

Според нас употребата на метаезиковия оператор в инициална позиция като самостоятелно изречение има функцията на модификатор на илокутивната сила на асертивното изказване *Надделя прагматичното разбиране за кризата*. В случая на модификация е подложен имплицитният перформатив *твърдя* (ако не приемем, разбира се, че глаголът *кажа* се употребява като синоним на перформатива *твърдя*), срв. *Смея да твърдя...* Експлицитната перформативна формула⁶ *Твърдя, че надделя...* е трансформирана в повърхнинен експонент на модифицирания перформатив (*смея да кажа, смея да отбележа*) + съдържание на пропозицията. В. Петрович отбелязва, че когато глаголният модификатор е употребен с комплементизатор – *да*-изречение, напр. *Смем да кажем да...*, акцентът се поставя не само върху твърдението, но и върху самото комуникативно събитие „в което чрез употребата на глаголната форма в плана на модалността изпъква комуникативният акт като отношение на човек с човека, личностният принцип на отговорността на говорещото лице за коопера-

⁴ Мразович, Вукадинович посочват, че като варианти на перформативния глагол могат да се употребят също така *казати* и *рећи* (Mrazović, Vukadinović 1990).

⁵ Срв. също така основното значение ‘по същество; преодоляване на заблуда’ на *всъщност* и *действително* като дискурсивни думи (Dimitrova / Димитрова 2009: 151).

⁶ Експлицитната перформативна формула: ЕПФ = ПГ (перф. глагол) + пропозиция (Porović / Попович 2005: 998).

тивността на това отношение, който се реализира като контрол над речевия акт и стратегия на удовлетворяване на събеседника в социален, емоционален и когнитивен аспект“ (Petrović/Петровић 1997: 206).

В медиална позиция употребата на *смея да кажа* е еквивалентна на модифициращата роля на частиците *именно, всъщност*, които в този случай функционират като детерминативи или прагматични актуализатори, чиято функция е „да привлекат вниманието на реципиента към някои от елементите в изказването, който е особено важен за адресанта“ (Chakarova/Чакърова 2007). Словоредната им вариабилност дава възможност да се поставят прагматични акценти върху различни информационни конструктори.

Във финална позиция метаезиковите оператори имат функцията на заключително обобщение или корекция (обобщително-корективна функция).

Единствено И. Шкарич обръща внимание на възможността метаезиковите оператори да се употребяват макар и по-рядко самостоятелно, като кратки съобщения или „паяве“, извън структурата на изречението (Škarić 1999), напр. в читателски коментар към книгата „Игри на глад“:

Как да се изразя по-деликатно? Ако сте на възраст под 12 години, слушате чалга и / или рап, гледате ежедневно телевизия, страдате от синдром на Даун... и / или имате право да се кандидатируете за президент на САЩ, твърде вероятно е произведението да ви хареса. В противен случай ще останете безкрайно разочаровани от плоския, елементарен сюжет, черно-белия вътрешен свят на като че ли излезлите от комикс герои и „дълбоките“ прозрения на автора за комерсиалната и манипулативна същност на риалити форматите...

При този вид употреба метаезиковият оператор катафорично насочва към цял сегмент от текста и допринася за неговата кохерентност, основаваща се на иронично-критичната оценка на автора на текста.

1.3. В процеса на реализация на комуникативната си цел говорещото лице извършва селекция на езиковия материал, с помощта на която откроява определени аспекти на денотативната ситуация. Проблемът за факторите, влияещи върху селекцията на езиковия материал, попада безспорно във фокуса на прагматичните изследвания: „Прагматиката проучва факторите, които управляват нашия езиков избор в социалната интеракция, и влиянието на този избор върху другите“ (Kristal, 1985). Някои от тези фактори бихме определили като вторични комуникативни интенции, които възникват в хода на селекцията на езиковия материал и не влияят върху промяната на денотативното съдържание на изказването. Продуцентът на изказването си служи с метаезиковия коментар, за да реализира преди всичко две локални комуникативни стратегии – стратегия на превенция на комуникативния дисбаланс, предизвикана от проблематичността на езиковия избор, и стратегия за консолидиране на общата комуникативна платформа, която се ре-

лизира чрез позоваване на прецедентността на езиковата единица (Petkova / Петкова 2011: 78).

В анализа си ще разгледаме някои от прагматичните функции на метаезиковите маркери, описани от С. Петкова за руския език, и съответстващи на вторичните комуникативни интенции:

– сигнализиране на непълната адекватност на вербализацията („сигнализиране на непълната адекватност на вербализацията“);

– експликация на смекчаване на номинацията („експликация смягчаване на номинацията“);

– актуализация на прецедентни изказвания (Petkova / Петкова 2011: 80).

В изследванията, посветени на метаезиковите маркери, обикновено се разграничават две различни функционални употреби на маркерите – като паразитни (десемантизирани) думи и като метаезикови маркери (думи модификатори), които внасят промени в прагматично-модалното съдържание на изказването⁷.

2. Анализ на функционално-прагматичните особености на метаезиковите маркери

Прагматичните маркери рядко изразяват само едно значение и в повечето случаи са полифункционални. Анализът на разглежданите средства, съобразен с тяхната специфика, отразява динамиката в комуникативния процес, независимо дали се проследява на равнището на диалога или дискурса, и следователно изисква наблюдения за „типа комуникация, сферата, ситуацията или за социалните роли, пола, възрастта или други характеристики на говорещите“ (Tisheva / Тишева 2013: 55). В този смисъл метаезиковите маркери могат да се изявяват и като маркери на типа текст / дискурс (Ristić / Ристич 2009: 119). Например Л. Бадурин и Катнич-Бакаршич отбелязват, че определени метаезикови маркери (напр. модализираните глаголи за говорене) са характерни за научния стил, за т.нар. конвенционализирана модалност на научните текстове (*moglo bi se reći*) (Badurina 2011), както и за някои стилови разновидности, напр. за устната реализация на научно-учебникарския подстил (*možemo reći, možemo govoriti*) (Katnić-Bakaršić 1999). От друга страна, И. Шкарич отбелязва присъствието им в публичното говорене като „кратки стереотипни коментари, които изрича за своята речева продукция говорещото лице“ (Škarić 1999: 81). Чрез тях най-често се сигнализира стилът на говорене (*blago rečeno, grubo rečeno*) или пък се изтъква увереност, убеденост в това, което се казва.

⁷ Много от метаезиковите изрази, особено в устната реч, склонни към неутрализация и десемантизация са взаимно заменяеми. При пълна десемантизация тези изрази имат функцията на ритмизиращи средства или отразяват процеса на търсене на нужната дума (Гловинская 2002).

За анализа на метаезиковите оператори е ексцерпиран материал от Българския национален корпус, речници и онлайн източници⁸, като целта е да се илюстрира разнообразието от стилове и жанрове, в които се употребяват разглежданите средства – художествена литература, публицистични текстове (интервю, информационна статия и др.), разговорна реч, комуникация в социалните мрежи (инстаграм, фейсбук, твитър), политически дискурс, публично говорене и др.

2.1. Сигнализиране на непълната адекватност на вербализацията.

Чрез маркерите за изразяване на непълна адекватност на вербализацията говорещото лице сигнализира непълен или неточен изказ и изразява съмнение в прецизността и точността при формулиране на изказването (Petkova / Петкова 2011). Причините за колебанията при избора на подходящо езиково средство могат да бъдат от различен произход: опасение, че номинацията е неточна, преувеличена или че ефектът ѝ върху реципиента може да бъде прекалено силен; неувереност в познаването / владенето на съответния код (стилистични причини), неувереност в точността на съобщаваните сведения и др. (Glovinskaya / Гловинская 2001: 31). Поради способността си да сигнализируют за определени характеристики на изказването⁹ метаезиковите маркери показват функционално сходство с частите за поясняване, екземплификация, уточняване и интензифициране на твърдението: *односно, то јест, у ствари, заправо, фактички // тоест, всъщност, в действителност, именно.*

Употребата им се регулира от комуникативно-прагматичните норми, в чиято многопластовост се открояват най-напред нормите, регламентиращи езиковите средства (Dimitrova / Димитрова 2001: 13). В общуването обаче граматиката на референцията се контролира от референциалното намерение (интенцията) и тъй като „процесът, чрез който говорещият и слушащият насочват референцията към един или друг обект или явление, е прагматичен“ (Pachev / Пачев 2001: 216–217), участниците в общуването се придържат към следните основни прагматични правила и стратегии: кооперативния принцип и максимите на Грайс и стратегиите за изразяване на учтивост на Браун и Левинсън. Същевременно всяко речепроизводство е детерминирано и от регулативните правила на Сърл (напр. правилата за добро поведение и речевия етикет) и от нормите с по-слабо изразена облигаторност, които регулират употребата на езика в различни ситуации и „маркират само пределните граници, в които е възможно варирането на речевите реализации“ (Dimitrova / Димитрова 2001: 13).

⁸ Източниците на ексцерпирания материал са посочени в края на изследването.

⁹ С. Ристич ги нарича „локутивни дискурсивни характеризатори“, заемайки термина от Йорданска и Мелчук, които обособяват клас на лексикалните, недескриптивни, единици, функциониращи като сигнални езикови средства (Ristić / Ристич 2009).

Метаезикови маркери за изразяване на непълна адекватност на вербализацията¹⁰: *такорећи, рекао бих, тако рећи, ако се може / сме тако рећи, како да кажем(о), тако да кажемо, како казати // така да се каже, да речем, как да кажа, ако смея да кажа, ако мога да кажа / да се изразя така и др.*

Маркерите *такорећи / така да се каже* сигнализираат проблематичноста на езиковия избор, предизвикана от различни причини. Основната функция на маркера *така да се каже / такорећи* е актуализация на проблема за избора на подходяща формулировка, при което се имплицира, че избраната номинация не е единствено възможната (Petkova / Петкова 2011: 83).

Когато употребата им не е свързана с продуцирането на текст, а отразява динамиката на комуникацията, маркерите често са сигнал за липсата на подготвеност по време на речевата изява, напр. *Нисмо се, такорећи, ни упознали. / Ние оце, така да се каже, не сме се запознали.*

В лексикографските дефиниции на частицата *такорећи* биха могли да се открият два семантични компонента – значението *възможност нещо да бъде изказано по определен начин (могло би се рећи, слободније речено*¹¹), и значението за приблизително или почти пълно съответствие: *приблизително, почти, един вид (готово, скоро, без мало да је тако)*. Присъствието на тези семантични компоненти обяснява и функционалната близост на *такорећи* с частиците *скоро, готово, отприлике*.

В пример 1 *Било је то, такорећи, политичко превирање. Студенти на улицама Париза бунили су се против ауторитета* метаезиковият оператор сигнализира колебанието на продуцента в адекватноста на формулировката, в точното ѝ референциално съотнасяне с действителноста. „Колизията“, породена от съмнението в подходящия избор на езиково средство, е преодолена чрез експликацията на думата *превирња – студенти на улицама Париза бунили су се против ауторитета*. Компенсаторното включване на метаезиковия оператор разкрива и някои от механизмите на структуриране на дискурса (не само в този пример, както ще видим и по-надолу), напр. необходимостта от детайлизиране на съдържанието на *превирња* „разгръща“ текста и се осъществява като текстуална трансформация – конкретизация на съдържанието¹².

¹⁰ Предложените маркери са избрани поради своята по-висока фреквентност, но в никакъв случай не изчерпват списъка от средства, сигнализиращи проблематичноста на езиковия избор. В изследването се концентрираме само върху някои от тях.

¹¹ Липсата на точно съответствие на избраната номинация с референта създава и нагласата за по-свободно изразяване: срв. *слободније речено*.

¹² Конкретизацията на съдържанието, както и други видове текстови трансформации – симплификация, минимизация, автокорекция и т.н., могат да се разглеждат в рамките на експланативния модус в текста (Petkova / Петкова 2011, Stefcheva / Стефчева 2019).

В следващия пример 2 Али Кал, како га другари са факса зову, је **такорећи** предузетник. (Но Кал, както неговите състуденти от факултета го наричат, е нещо като предприемач.¹³) глаголният оператор в медиална позиция има функцията на детерминатив (прагматичен актуализатор). Както и в пример 1 предицирането на свойства и идентификацията на явленията се извършва с известна приблизителност, сигнализирана от **такорећи**. В българския превод е употребена конструкцията за приблизително сравнение *нещо като (един вид)*. С други думи, модификацията на предикатива би могла да се дефинира като модификация на приблизителното или почти пълното съответствие.

Проблематичността на номинацията в пример 3 Али, неизбежно је да се, после небеских тренутака у нашим животима, из потребе, **такорећи**, вратимо на земљу, где се поново суочавамо са нимало идеалним околностима е предизвикана от колебанията на говорещото лице да си послужи с метафоричен израз – *вратимо се на земљу*.

Интересни са и примерите от комуникацията в онлайн пространство, в които операторът **такорећи** изпълнява отново службата на детерминатив със значение *почти, приблизително, с две думи, направо*, напр.: 4. *То је такорећи кухиња.* (Това си е една кухня.) 5. *Salata od kupusa i majoneza, takoreći Coleslaw.* (Салата от зеле и майонеза, или с други думи колсло.) 6. *Igrica je kupljena u Nemačkoj i nije korišćena, takoreći NOVA.* (Играта е купена в Германия и не е използвана, почти нова.) 7. *Мислила сам да желиш да заплешеш с твојом „такорећи“ девојком.* (Мислех, че може да искаш да танцуваш с твојата „почти“ приятелка.)

Освен очертаната по-горе модификация на приблизителното или почти пълно съответствие, в някои контексти се реализира и модификация на самокорекцията. В тези случаи **такорећи** е заменимо с *односно, то јест* (Ristić / Ристић 2009: 127), напр. *Оне су овде, односно / такорећи биће за пар секунди.*

Модифициращата функция на глаголния оператор в разгледаните примери е резултат и от приспособяването на изказа към конкретната ситуация и събеседник и съобразяване с неговия регистър и със сферата на общуване.

При анализа на българските примери се откриоха още няколко функции на метаезиковия оператор **така да се каже**. В пример 8 глаголният оператор сигнализира неконвенционална и експресивна употреба на думата *губиделник*, която е по-рядка и диалектна в съвременния език: 8. *Имаме институции, които нищо не работят – така да се каже губиделници.* *Това заяви екоминистърът Емил Димитров-Ревизоро, като с думи-*

¹³ В скоби предлагаме превода на примерите на български от <https://bg.glosbe.com/>.

те си направи намек заради ареста на ръководителката на Басейнова дирекция в Пловдив Цветелина Кънева.

В следващия пример 9 проблематичността на езиковия избор е свързана с метафоричната употреба на глагола *придружавам*, чиято валентност предполага присъствие на одушевен обект. Промяната в характеристиките на обекта – *придружихме лично вашите картини*, води до по-необичайното възприемаме на колокацията, сигнализирано и от оператора *така да се каже*: 9. *Бриджит и останалите също са тук. Така да се каже, придружихме лично вашите картини. Всички те пристигнаха непокътнати. Позволих си да ги сложа в кабинета при другите ви платна.*

Метаезиковият оператор в пример 10 модифицира предходния сегмент (*мислене точно по чужд образец*), „дообяснявайки“ го по друг начин – *мислене без, така да се каже, да разсъждавам*. В случая употребата на метаезиковото средство сигнализира проблематичност на номинацията, произтичаща от промени в съдържанието на фрейма или на когнитивния сценарий, свързан с мисленето. За автора на изказването¹⁴ по тази причина изразът „мислене, без да разсъждавам“ се възприема като необичаен и именно тази необичайност в инструмента на мисленето, е маркирана като сигнал към реципиента.

10. *Нека най-напред натрупам запас от мисли, верни или погрешни, но ясни, за да бъда достатъчно осведомен, та после да мога да ги сравнявам и избирам. И този метод има своите недостатъци... но той ми се удаде по отношение на обучаването. След няколко години мислене точно по чужд образец, без, така де каже, да разсъждавам, аз натрупах достатъчно познания, за да се справям сам и да мисля без чужда помощ.*

В следващия текст *така да се каже* сигнализира неконвенционалност на фразеологичното словосъчетание поради подмяна на един от компонентите във вътрешната му форма – *държа перото в устата си* (вм. *държа перо в ръката си*), т.е. имам дар слово:

11. *Какъв щастлив случай и какво тържество би било за мене, ако умеех да говоря, ако държах перото, така да се каже, в устата си! С какво превъзходство, с каква лекота бих сразил този жалък пастор посред шестимата му селяни!*

2.2. Експликация на смекчаването на номинацията.

При избора на маркери за смекчена номинация говорещото лице демонстрира желанието си да се придържа към правилата за учтивост и да избягва „застрашаване“ на *позитивното* лице на комуникативния партньор, т.е. „накърняване на положителната представа за себе си“ и на „потребността на личността да се утвърждава и да получава одобрение“ (Stoyanova / Стоя-

¹⁴ Биографична литература, Жан-Жак Русо, *Изповеди* от <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

нова 2006). Посланието му би трябвало да се изтълкува като редуцирана критика с цел превенция на комуникативния дисбаланс: „В терминах стратегической организации дискурса тактический прием смягчения реализует локальную речевую стратегию превенции коммуникативного дискомфорта, создаваемого при восприятии прямых, откровенно критических замечаний“ (Petkova / Петкова 2011: 89). Гловинская отбелязва, че смекчената номинация всъщност камуфлира доста рязката критика и дори усилюва нейния ефект (Glovinskaya / Гловинская 2002: 36), напр. *Ти си меко казано несъобразителен*. По тази причина маркерите за смекчаване еднозначно сигнализируют необходимостта от извеждането на импликатура с повишен интензитет на негативната оценка (Petkova / Петкова 2011: 92).

Метаезикови показатели на смекчената номинация¹⁵: *благо речено, деликатно речено // меко казано, как да се изразя по-деликатно.*

В примерите, илюстриращи предимно речеви актове за неодобрение, критиката често е базирана на литотата. При съвместната употреба на литотата и маркера *меко казано* се неутрализира смекчаването на оценката, постигнато с помощта на литотата, тъй като, както отбелязва С. Петкова, семантиката на отдалечаване от положителния признак, изразена от литотата, само се увеличава като илокутивна сила на изказването (речев акт на неодобрение) от метаезиковия маркер *меко казано*. По този начин се поражда и импликатурата „действительное положение вещей гораздо хуже“ (Petkova / Петкова 2011: 93).

В пример 12 *Само че, меко казано, не си прекалено умен...* присъства литотата *не си прекалено умен*. Потенцирането на илокутивната сила на изказването се дължи и на скрития механизъм на мейозиса, свързан с антонимията. При установяването на антонимични отношения чрез негацията на положителния признак (литота) в неговата максимално висока степен, се създава експресивен синоним на контрарния опозитум (Kovačević / Ковачевич 1999:123) и в такъв смисъл литотата освен денотативно винаги има и конотативно значение.

12. – *Само че, **меко казано**, не си прекалено умен – каза строго Кучето. – И знаеш ли защо?*

– *Защо? – попита Светльо.*

– *Защото баба ти, като прочете писмото, ще си помисли: „Щом не е получил писмото ми с парите, отде знае, че са били точно три лева?“*

¹⁵ В изследването си „Български метаинформационни структури за евфемистично предаване на информацията“ М. Стефанова предлага сравнително обширен списък на метаинформационните оператори: *меко казано, по-деликатно да се изразя, ако проявя тактичност, по-любезно да го формулираме, да погледнем откъм смешната му страна, така безболезнено казано, по-културно да кажем, слабо казано, по-любезно да Ви съобщя, да се изразя по-тактично, деликатно да ви напомня, така да се каже* и др. (Stefanova / Стефанова 2007).

В следващите примери (13, 14) *меко казано* функционира като детерминатив, а модифициращата му функция би могла да се определи като интензифициране на свойствата на денотата на модифицираната дума, което се извършва сякаш на границите на самото понятие: така *меко казано труден* в субективната интерпретация на реципиента би могло да означава *извънредно труден, повече от труден*, т.е. *почти неизпълним или невъзможен за изпълнение*. В тези контексти (т.нар. кулминиращи контексти, Ваганов / Баранов 1993) *меко казано* функционира подобно на модифициращите частици от типа на *просто*: срв. *просто ужасен*. Споделяме наблюдението на М. Ивич, че детерминативите от този вид функционират като категоризиращи определения („odredbe kategorizovanja“) и елиминират възможни дилеми около следните въпроси: дали X е във всяко отношение Y, дали X е още нещо освен Y, дали X по най-адекватния начин илюстрира Y и т.н. (Ivić / Ивић 1995: 225).

13. *Условията на терена са меко казано ужасни.*

14. *Промяната беше меко казано трудна.*

В примери (15, 16, 17) обаче модифициращата функция на метаезиковия оператор е свързана с евфемизация на информацията: *странно* вм. *недопустимо, бъдещо критика, неадекватно* и т.н.; *съмнителни* вм. *непочтени или безполезни, с нулева ефикасност* (в зависимост от по-широкия контекст); *неуместна* вм. *скандална, недопустима, обидна, безочлива* и т.н.:

15. *Ето защо е странно, меко казано, искането на докладчика, г-н Хуан Нгок, да намалим и дори да премахнем стриктните изисквания на Пакта за стабилност и растеж.*

16. *Ролята и поведението на главните агенции за кредитен рейтинг по време на финансовата криза и кризата с дълга бяха, меко казано, съмнителни.*

17. *Докато намерението на Евгени Стайков да обясни позицията на ВСС след среща с европосланиците не изненада никого, появата на проф. Воденичаров бе, меко казано, неуместна заради кадровия скандал, който в момента тресе съдебната система.*

И в двата случая модификациите изискват допълнителни интерпретативни усилия от реципиента и разпознаване на речевата стратегия на отказ от пряка номинация, продиктуван от различни прагматични и социолингвистични фактори.

Анализът на примерите показва, че в сферата на действие на метаезиковия оператор *меко казано* попадат не само части от изречението, но и цели изречения, напр. 18. *Това са по-скоро хора, за които в крайна сметка съжалявате, че познавате и меко казано, отношенията с тях обикновено не свършват добре.*

В този случай (както и в останалите) модификациите в локуционния план засягат и пропозиционалния, при което се неутрализира смекченото

литотизирано съдържание (*не свършват добре*): *меко казано* твърдя Р, от което следва, че твърдя Х (*Отношенията с тях свършват зле, ужасно, катастрофално* и т.н.).

В сръбските примери (19, 20) отново откриваме модификацията на интензификация на признака – *blago rečeno, horror sarađivati* и *blago rečeno, retardirano-idiotски primat*. Същевременно чрез метаезиковия маркер се семантизира отношението на конкретизация и пояснение (отново в рамките на експланативния модус), което се установява между първото изречение и текстовия сегмент, който следва (19).

19. *Među top pet najgorih sa kojima sam radila svakako je pevačica i glumica Dženifer Lopez, s kojom je, **blago rečeno, horror sarađivati**. Pre nego što sam je upoznala rekli su mi da se nijedan stilista ne zadrži duže od nekoliko nedelja s njom. Nije mi bilo jasno zašto, ali shvatila sam kada sam je upoznala.*

20. *Brate, ti si **blago rečeno** retardirano-idiotски primat u čovečijem obliku.*

Ролята на метаезиковия оператор за повишаване на кохерентността на текста е очевидна в следващия пример (21):

21. **Гојковић: Болнички систем, благо речено, пренапрегнута**

*Покрајински секретар за здравство Зоран Гојковић изјавио је да су болнички капацитети у којима се лече пацијенти заражених вирусом корона, **благо речено, пренапрегнута, а медицински кадар преоптерећен и преуморан.***

В този случай употребата на глаголния оператор в заглавието на статията има функцията на макропропозиция, която кореспондира с централната тематична структура на текста (Dobreva / Добрева 2000, Van Deyk / Ван Дейк 1989). Освен това модификацията на интензификация допринася за експресивността на заглавието като една от най-силните позиции в текста (Katnić-Bakaršić 1999).

2.3. Актуализация на прецедентността.

Последната група маркери, които ще разгледаме, служи за актуализация на прецедентни изказвания.

Според С. Петкова актуализацията на прецедентността се реализира в рамките на речевата стратегия на консолидация със събеседника. Прецедентните изказвания се основават на ценностната ориентация и лингвокултурното самосъзнание на участниците в комуникацията и служат за укрепване на комуникативното сътрудничество (Petkova / Петкова 2011:106).

Метаезикови показатели на актуализацията на прецедентността: *(као) што се каже, како се каже, (као) што кажу, као што се обично рече, као што многи говоре // както се казва / дете се казва, както на-родът казва...*

Актуализаторите на прецедентността допринасят, както и останалите метаезикови оператори, за повишаване на кохерентността на дискурса / текста и често сигнализируют определени текстуални трансформации.

В пример 22 метаезиковият маркер въвежда прецедентния изказ *dok je kurbana, biće i Bajrama*, който има функцията на резюмиране на предходното съдържание във вид на експресивно обобщение, което участва в аргументативното развитие на темата на текста.

22. *Istina je da u onakvim uslovima rada, gde su radnici „presrećni“ kad im smena traje samo 12 sati, retko ko fizički, a i psihički može izdržati duže od dve godine..., ali kao što naš narod kaže: „dok je kurbana, biće i Bajrama“ i zbog toga je suludo čekati da se bilo šta poboljša u toj firmi, ako se konačno ne uključi ova naša jedna vlast i neko se ne pobrine za te radnike koji bi davno negde prešli da rade, ali nemaju gde!*

Подобна е функцията и на фразите (крилата фраза и паремия): *който го може, го може* и *врзвам си гащите* в примери 23 и 24:

22. *Като неин представител у нас Георги Крумов без съмнение е взел своя пай от сделката. Дори и комисионната му да е била 2–3%, работата пак си струва труда и дава добра мая за по-нататъшен бизнес. **Както се казва, който го може, го може.** А дали ще се отвори парашутът не само на „Електрон прогрес“, но и останалите приватизирани предприятия от системата на ВПК ще намажат от натовизацията на българската армия – ще покаже времето.*

23. *При една разписана технология това в никакъв случай няма да срине борда, няма да наруши основния механизъм и правилата, които се имат предвид да бъдат заложен в неговата основа. Това е смисълът на моето предложение. Срокът е именно срок, който засяга първите най-тежки месеци и аз, за разлика от много други, които се поддават на прекаления оптимизъм, че има достатъчно пари, че всичко е гарантирано, смятам, че, **както казва народът, трябва да си вържем гащите...***

В пример 22 прецедентният изказ *който го може, го може* компресира предходното съдържание („изчерпва“ смислово текстовия сегмент) и по този начин „работи“ за текстовата динамика и прехода към нов микро-текст или микротема. В следващия текст 23 метаезиковият маркер сигнализира освен превключване на регистъра (от регистър на публичната реч към регистър на народната реч) и реализация на известен политически популизъм като манипулативна стратегия на говорещия да се „доближи“ до езика на народа си.

В заключение бихме изтъкнали следното: актуализацията на прецедентни изказвания служи за консолидиране на общата комуникативна платформа на комуникантите. Към допълнителните комуникативни ефекти Ст. Ристич добавя и предизвикването на емпатично отношение у събеседника (Ristić / Ристић 2009: 116). Чрез прецедентните текстове се по-

стигат определени стилистични и реторични ефекти – образност, експресивност и убедителност. Чрез способността си да обобщават въздействащо паремииите служат и като средства за преформулиране, реевалуация и компресия на текстовото съдържание. С други думи, актуализаторите на прецедентността разкриват и някои механизми на текстовата свързаност и участват в различните текстови трансформации.

3. Изводи

Настоящото изследване има характер на предварително очертаване на възможните нива на анализ на метаезиковите оператори. Като мета-дискурсивни думи те организират дискурса/текста многопластово и за разлика от частиците, които „работят“ предимно за логико-семантичната му свързаност, глаголните оператори катализират неговата прагматизация и по най-прекия начин отразяват взаимодействието между говорещия и реципиента. Тяхната полифункционалност се изразява в способността им да модифицират пропозиционалното съдържание и илокутивния профил на изказванията, да повишават кохерентността на текста, като семантизират определен тип логико-семантични отношения между отделните текстови фрагменти и осъществяват различни текстуални трансформации. Употребата на метаезикови маркери, без съмнение, е показател и за комуникативната компетентност на говорещия, проявяваща се като социокултурна и езикова вариативност в процеса на общуване.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Rečnik srpskog jezika (2011), Novi Sad: Matica Srpska [Речник српског језика (2011), Нови Сад: Матица српска]
https://chitanka.info/text/26631/comments?replyto=18627https://www.actualno.com/cite/imate-institucii-koito-nishto-ne-rabotjat-taka-da-se-kaje-gubidelnici-news_1437702.html
<http://search.dcl.bas.bg/>
<https://www.linguee.com/bulgarian-english/translation/%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%8F.html>
https://www.instagram.com/p/CDEz_6PDSsF/?utm_source=ig_embed&utm_campaign=loading
<https://webcafe.bg/caffeine/225507846-dvamata-glupatsi-i-starata-kashta.html>
<https://www.opsteobrazovanje.in.rs/kako-se-pise/takoreci-ili-tako-reci/>
<https://nova.rs/zabava/showbiz/saradnja-sa-dzenifer-lopez-je-bлаго-receno-horor/>
<https://www.tvmost.info/post/gojkovic-bolnicki-sistem-bлаго-receno-prenapregnut>
<https://arhiva.visoko.co.ba/2008/07/30/kao-to-na-narod-kae-dok-je-kurbana-bit-e-i-bajrama-i/>
<https://bg.glosbe.com/bg/sr/%D0%BA%D0%B0%D0%BA%20%D0%B4%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D0%B6%D0%B0?page=2&tmmode=MUST>

<https://twitter.com/volshebna/status/1245097114729922561?lang=bg>
<https://www.facebook.com/398455894305617/posts/dobrodosli-ovo-je-mod-hajde-tako-da-kazemo-za-koji-je-cula-vecina-vas-e-sada-dos/398461200971753/>

REFERENCES / БИБЛИОГРАФИЈА

- Badurina, L. 2011. Glagoli govorenja i tekst. – *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, IX/1, 125–136, Bosansko filološko društvo. https://bib.irb.hr/datoteka/612107.Badurina_Glagoli_govorenja.pdf.
- Baranov, A., V. Plungyan, E. Rahilina 1993. *Putevoditel' po diskursivnym slovam russkogo yazyka*, Moskva: Pomovskiy i partnery. [Баранов, А., В. Плунгян, Е. Рахилина 1993. *Путеводитель по дискурсивным словам русского языка*. Москва: Помовский и партнеры.]
- Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. 1998. *Savremenен български език*. Sofiya: Petar Beron. [Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев 1998. *Съвременен български език*. София: Петър Берон]
- Chakarova, K. 2007. *Oshte vednazh po vaproza za morfologichniya statut na balgarskite determinativi*. – <https://belb.info/personal/chakyrova/determinativi.htm>. [Чакърова, К. *Още веднъж по въпроса за морфологичния статут на българските детерминативи*. – <https://belb.info/personal/chakyrova/determinativi.htm>]
- Dimitrova, S. 2001. Kam vaproza za izgrazhdaneto na rechevi formatsii v razlichni komunikativno-pragmatichni situatsii. – In: *Pragmatika na teksta*. S. Akademichno izd. „Prof. Marin Drinov“, 12–52. [Димитрова, С. 2001. Към въпроса за изграждането на речеви формации в различни комуникативно-прагматични ситуации. – В: *Прагматика на текста*. С. Академично изд. „Проф. Марин Дринов“, 12–52.]
- Dimitrova, S. 2009. *Lingvistichna pragmatika*. Sofiya: Veles. [Димитрова, С. 2009. *Лингвистична прагматика*. София: Велес.]
- Dobreva, E., I. Savova 2000. *Tekstolingvistika*, Veliko Tarnovo: Faber. [Добрева, Е., И. Савова 2000. *Текстолингвистика*, Велико Търново: Фабер.]
- Glovinskaya, M. 2001. Razmyshleniya govoryashchego o vybore slova: fragment metaleksiki. – In: *Slovo* (Yubileyen sbornik, posveten na 70-godishninata na prof. I. Chervenкова). Sofiya: UI „Sv. Kliment Okhridski“, 33–42. [Гловинская, М. 2001. Размышления говорящего о выборе слова: фрагмент металексик. – В: Слово (Юбилейен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. И. Червенкова). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 33–42.]
- Ivić, M. 1978. O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima. – *Južnoslovenski filolog XXXIV*, 1–17. [Ивић, М. 1978. О српскохрватским реченичним прилозима. – *Јужнословенски филолог XXXIV*, 1–17.]
- Ivić, M. 1995. *O zelenom konju*. Novi lingvistički ogledi, Beograd: Slovograf.
- Katnić-Bakaršić, M. 1999. *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development
- Kovačević, M. 2000. *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Beograd: DINEX. [К. Ковачевић, М. 2000. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд]
- Kristal, D. 1988. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

- Mrazović, P., Z. Vukadinović. 1990. Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pachev, A. 2001. Sotsiolingvistika i pragmatika: nyakoi teoretichni problemi. – In: *Pragmatika na teksta*. S. Akademichno izd. „Prof. Marin Drinov“, 208–274. [Пачев, А. 2001. Социолингвистика и прагматика: някои теоретични проблеми. – В: *Прагматика на текста*. С. Академично изд. „Проф. Марин Дринов“, 208–274.]
- Penchev, Y. 1966. *Vavezhdashti i vmetnati dumi i izrazi v savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofiya: Izdatelstvo na BAN. [Пенчев, Й. 1966. *Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език*. София: Издателство на БАН.]
- Petrović, V. 1997. Eventivni glagoli kao temporalni modifikatori rečeničnog sadržaja. – *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XL/2, Novi Sad: Matica srpska, 135–143. [Петровић, В. Евентивни глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја. – *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, ХЛ/2, Нови Сад: Матица српска, 135–143.]
- Petkova, S. 2011. *Metadiskursivnyye yedinityy russkogo yazyka. Funktsional'no-pragmaticheskiy aspekt*. Sofiya: UI „Sv. Kliment Okhirdski“. [Петкова, С. 2011. *Метадискурсивные единицы русского языка. Функционально-прагматический аспект*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.]
- Popović, Lj. 2005. Komunikativne funkcije. – In: Piper, P. at all. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga, Matica srpska, 983–1057. [Поповић, Љ. 2005. Комуникативне функције. – У: Пипер, П. at all. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик, Београдска књига, Матица српска, 983–1057.]
- Ristić, St. 2009. *Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. [Ристић, Ст. 2009. *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.]
- Stefanova, M. 2007. Balgarski metainformatsionni strukturi za evfemistichno predavane na informatsiyata – *Elektronno spisanie LiterNet*, 15.06.2007, № 6 (91). – https://litenet.bg/publish20/m_stefanova/bylgarski.htm. [Стефанова, М. 2007. Български метаинформационни структури за евфемистично предаване на информацията – *Електронно списание LiterNet*, 15.06.2007, № 6 (91) https://litenet.bg/publish20/m_stefanova/bylgarski.htm.]
- Stefčeva, R. 2019. Metatekstualni markeri u službi monitoringa produciranja i interpretacije diskursa. – *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 49/1, 217–229. [Стефчева, Р. 2019. Метатекстуални маркери у служби мониторинга продуцирања и интерпретације дискурса. – *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 49/1, 217–229.]
- Škarić, I. 2003. *Temeljci suvremenog govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tekavčić, P. 1982. O prilozima i 'prilozima' (sintakto-semantičke, pragmalingvističke i kontrastivne bilješke). – *Strani jezici*, 1–2, 3–12.
- Tisheva, Y. 2013. *Pragmatichni aspekti na ustnata rech*. <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliseriess/diss/2013/3>. [Тишева, Й. 2013. *Прагматични аспекти на устната реч*. <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliseriess/diss/2013/3>.]
- Van Deyk, T. 1989. *Yazyk. Poznaniye. Komunikatsiya*. Moskva: Progress. [Ван Дейк, Т. 1989. *Јазык. Познание. Коммуникация*. Москва: Прогресс.]
- Velčić, M. 1987. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.